

# Hva er skjermttekster, og hva gjør de med måten vi leser på?

Anne Mangen, førsteamanuensis, Lesesenteret

## Skjermttekster – noen fellestrekk

For at vi skal forstå hvordan og hvorfor det å lese på skjerm<sup>1</sup> er forskjellig fra det å lese på papir, trenger vi en grunnleggende forståelse av hva skjermttekster *er*, hvilke kjennetegn og egenskaper de har som gjør dem forskjellige fra den trykte teksten i en bok. Det å skulle gi en enkel og samtidig dekkende definisjon av skjermttekster er imidlertid en temmelig stor utfordring, tatt i betraktning det enorme mangfoldet av teknologiske plattformer, sjangrer og teksttyper som finnes. Det er utvilsomt mange og store forskjeller mellom VGs nettavis, dataspillet «Sim City», en personlig hjemmeside på Facebook, og en politikerblogg.<sup>2</sup> Men til tross for den store innbyrdes variasjonen har skjermttekster noen felles egenskaper og kjennetegn som gjør dem vesensforskjellige fra trykte tekster, og som medvirker til at vi leser slike tekster annerledes. Her skal jeg konsentrere meg om å forklare tre av disse egenskapene, nemlig *multimodalitet*, *hyperstruktur* og *interaktivitet*.

Skjermttekster er, i større eller mindre grad og på ulike måter, *sammensatte*, eller *multimodale*, tekster (mer om sammensatte tekster i Anne Løvlands artikkel). I dette ligger det at skjermttekster typisk består av flere informasjonstyper eller uttrykksmåter (modaliteter) enn skriftspråklig tekst. De kombinerer gjerne bilde, tekst, kanskje lyd, annen grafikk og video, i en sammensatt, eller

multimodal, medierepresentasjon. Et slikt sammensatt uttrykk både skaper og krever en lese måte der man er i stand til å lese skriftspråklig tekst i det ene øyeblikket, for så i neste øyeblikk å skifte fokus til å se – og høre – en liten videosnutt, og deretter studere en grafisk framstilling. Sammensatte tekster er i og for seg ikke noe nytt fenomen. Fra gammelt av har tekster og manuskripter vært utstyrt med illustrasjoner (m.a.o. kombinasjon av tekst og bilde), og film er et typisk og utbredt eksempel på audiovisuell kombinasjon av levende bilder og lyd (og ofte også tekst). Det som gjør sammensatte skjermttekster spesielle, er at de kan kombinere både dynamiske (bevegelige) uttrykksmåter (film, lyd) og statiske (ikke-bevegelige) uttrykksmåter (tekst, bilde) i en utstrekning og på måter som hittil ikke har vært mulig i andre medieteknologier.

I tillegg til en slik konstant og rask skifting mellom ulike informasjonstyper kommer den delen av lesing på skjerm som vi kanskje mest opplagt forbinder med PC-en, nemlig museklikket. Skjermttekster er *hypertekster*, det vil si at de er strukturert i nettverk som vi navigerer rundt i ved å klikke på lenker i web-tekstene. Disse nettverkene kan ha mange ulike manifestasjoner. Det viktigste i denne sammenhengen er at en slik hypertekststruktur aldri gir tilgang til hele teksten på en gang, og at det derfor kan være vanskelig å vite hvor i et tekstunivers vi til enhver tid befinner oss.

<sup>1</sup>Med «skjerm» siktes det her primært til PC-skjermen.

<sup>2</sup>En blogg (eg. web-logg) er en personlig dagbok på nettet, ofte med plass til kommentarer fra leserne.



Den trykte teksten er lineær, det vil si at den har en klart definert begynnelse og en like klart definert avslutning. Når vi leser en bok eller en papiravis, holder vi hele teksten i hånda. Vi kjenner bokstavelig talt hvor lang teksten er, og vi ser til enhver tid hvor vi befinner oss i den. Når vi leser hypertekster, er det opp til oss selv å velge hvilken retning vi ønsker å følge gjennom nettverket. Nettsider som forkynner at «du har nå kommet til den siste siden på Internett. Klikk her for å begynne fra begynnelsen igjen» (<http://www.internetlastpage.com/>), eller: «There are no more links. You must now turn off your computer and go do something productive. Go read a book, for pete's sake!» (<http://www.shibumi.org/eoti.htm>), anskueliggjør denne vesensforskjellen på den trykte teksten og hyperteksten på fornøylig vis. Viktigere er det at de digitale tekstenes hyperstruktur – i kombinasjon med multimodalitet – får store konsekvenser for hvordan vi leser. Mer presist uttrykt legger hyperstrukturen godt til rette for noen lese måter og leseformål, mens den er mindre godt tilrettelagt for andre lese måter og leseopplevelser. Tilsvarende betyr dette at den trykte teksten har visse egenskaper som de digitale tekstene ikke har, og som dermed gjør den trykte teksten, for eksempel en bok, bedre egnet for andre leseformål enn PC-en er.

Det tredje stikkordet for skjermttekster er at de er *interaktive*. De krever en form for aktiv og fysisk

input fra leseren, som oftest i form av klikking, tasting eller teksting. Sammenlignet med når vi leser tekst på papir, kan vi når vi leser skjermttekster, i langt større grad og på andre måter innvirke på hvordan teksten skal «oppføre seg». Trykte tekster kan vi understreke eller krysse over, men den opprinnelige teksten blir stående bak eller under alle tilføyelsene. Teksten på papir responderer ikke på våre handlinger, mens den digitale, interaktive teksten er svært mottakelig or input av forskjellig slag, og kan forandres – og forsvinne – med et lite tastetrykk. Denne rent fysiske samhandlingen med teksten er interessant. Det er faktisk stor forskjell på å bla i en bok og å klikke med en datamus eller trykke på et tastatur. Studier viser at vi forventer en annen type aktivitet når vi setter oss ned foran en skjerm, vi forventer å kunne *gjøre noe* med teksten, at den inviterer til en aktivt utforskende form for lesing. For eksempel blir barn og unge lett utålmodige og klikker seg over til et annet nettsted dersom det viser seg at den siden de har foran seg, har få eller uinteressante muligheter for interaktivitet. Interaktive fortellinger, for eksempel dataspill, både krever og byr på en helt annen type deltakelse i en fiksjonsverden enn den vi går inn i når vi leser en bok. Dermed er det ikke sagt at den ene er verken bedre eller mer aktiv enn den andre. Det dreier seg om helt ulike typer aktivitet og deltakelse, og dermed også ulike typer innlevelse og opplevelse, og det er viktig for dagens pedagoger å kjenne til dem begge.



utrydd hv  
eneste ja

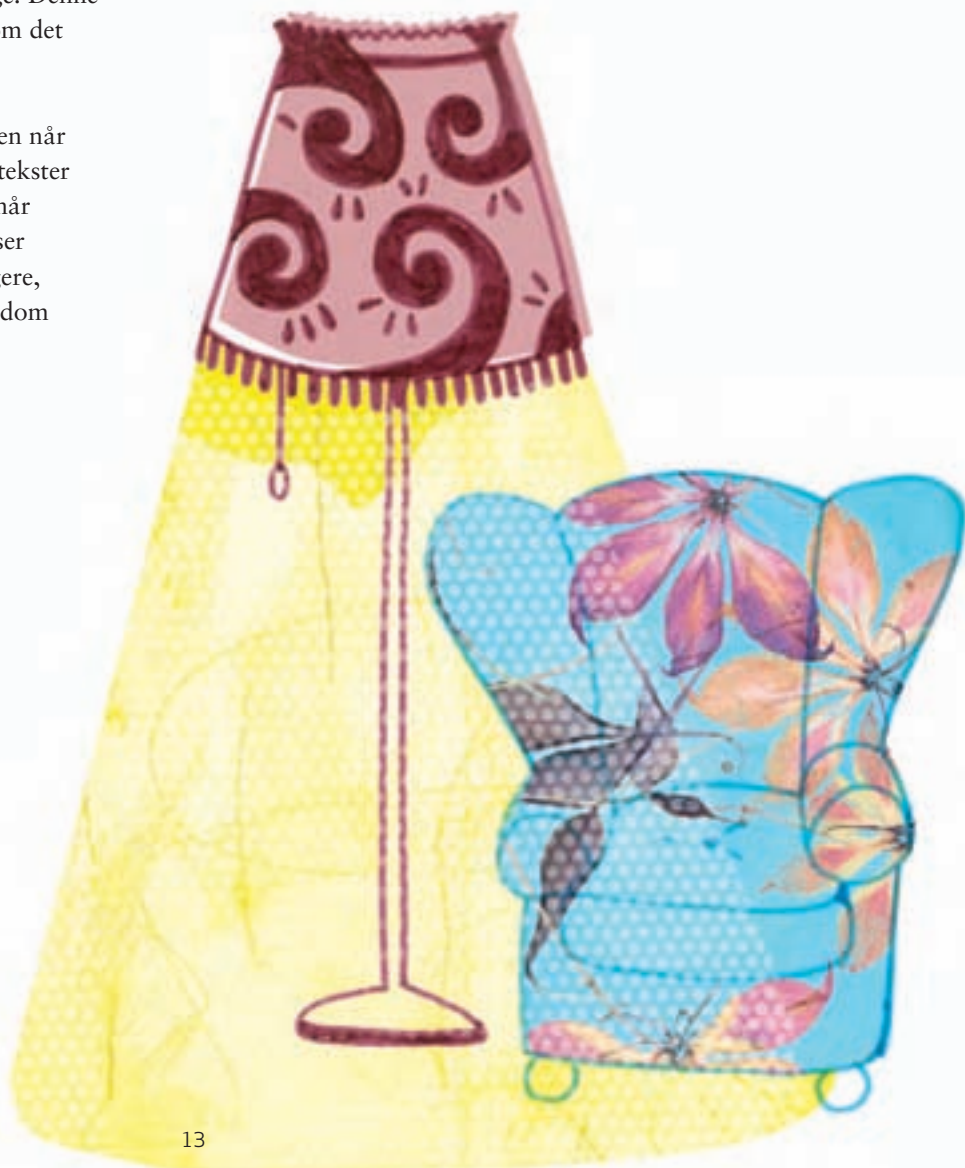


## To kulturer for lesing

Barn og ungdom har lenge forbundet det som skjer på skolen og på biblioteket, med en type lesing dominert av én type tekster, nemlig bøker. På skolen er de nødt til å lese lærebøker og romaner, mens fritiden fylles av en lesekultur som i våre dager omfatter et nesten svimlende mediemangfold og et enormt antall tekstsjangrer, sammenlignet med for bare få tiår siden. Digitale teknologier er på full fart inn i skolen, men foreløpig har boka en solid plass både i undervisningen i klasserommet og i bibliotekenes lesestimuleringstiltak. For mange barn, og særlig for ungdommer, spiller boka, i betydning skjønnlitteratur (romaner, noveller osv.), en marginal rolle i deres mediebruk. Litteraturlesing er en aktivitet med synkende oppslutning blant dagens barn og unge. Denne utviklingen ser vi også i andre land som det er naturlig å sammenligne oss med.

Imidlertid må vi ha tunga rett i munnen når det gjelder hva slags lesing, hva slags tekster og hvilket medium det dreier seg om når vi diskuterer hvorvidt ungdommen leser mer eller mindre, og bedre eller dårligere, enn tidligere. Mye av det barn og ungdom gjør på nettet og med mobilen, er jo faktisk også lesing, men det er en helt annen type lesing, med andre formål og et annet potensial for læring enn det å lese en roman eller en lærebok. Alle disse lesemåtene er viktige og nødvendige i dagens leseopplæring. Lese- og skriveopplæringen må nyanseres i tråd med en endret kultur for lesing. Både teorier om lesing og utvikling av lese- og skriveferdigheter og lese- og skrivepedagogikk i praksis må oppdateres slik at de gjenspeiler de nye rammebetingelsene for lesing

og skriving vi står overfor i dag. En konsekvens, kanskje den viktigste, er at teksten i boka ikke lenger er det eneste, og heller ikke det naturlige, utgangspunktet. En annen viktig konsekvens er at vi må tenke ekstra nøye over hvilke kvaliteter de ulike lesemåtene har, hvorfor vi eventuelt bør forsøke å ivareta dem, og hvordan vi best kan gjøre det i lese- og skriveopplæringen. Det er hevet over tvil at lesing av skjønnlitteratur er en lesemåte som har mange kvaliteter som vi bør vie spesiell oppmerksomhet i en tid da bok- og litteraturlesingen er i til dels drastisk tilbakegang. I denne situasjonen kan det være verdt å spørre seg hva det er vi egentlig mister dersom bok- og litteraturlesingen skulle forsvinne.



## Lesing som design

Medieforsker og professor i pedagogikk ved universitetet i London, Gunther Kress, sier at vi nå opplever et leseparadigmeskifte fra bok til skjerm: Skriftspråklig tekst på den trykte bokas premisser er avløst av den sammensatte teksten på bildets og skjermens premisser. Vi er i ferd med å skifte over, eller har allerede gjort det, fra å «lese verden som gjenfortalt i tekst i bok» – lesing som tolkning (av en allerede konstruert og sammenhengende framstilt tekst), til å «lese verden som framvist i (ofte levende) bilder på skjerm», det Kress kaller lesing som design. Lesing som design innebærer at vi selv konstruerer teksten etter hvert som vi leser, ved å velge ut de lenkene vi vil følge. Vi må selv sette sammen de tekstfragmentene vi møter til en sammenheng, og leseøkten styres av hva som er relevant og interessant for meg her og nå. Vi *designer* våre egne tekstopplevelser ut fra det tilbudet som finnes på skjermen til enhver tid.

Videre påpeker Kress et viktig poeng, nemlig at vi ikke kan forvente at barn og ungdom i dag skal lese på «gamlemåten», annet enn som *en spesialisert form for lesing i undervisnings-sammenheng*. Derfor må vi gi elever i dag en god og klar forståelse av forskjellene på de to lesemåtene og hvorfor det er viktig å beherske begge. Sammenlignet med skjermlesing har lesing på «gamlemåten» noen spesielle kvaliteter og særtrekk som kanskje er innlysende for oss som ikke hadde mobil fra vi var ti år, og som fullførte studiene helt uten Internett. Men disse kvalitetene er verken kjente eller innlysende for dem som i dag vokser opp med trådløse nettverk, mobil, iPod og stadig flere andre teknologier. Lesing av trykte tekster, for eksempel i form av romaner og fortellinger i bokform, vil – og bør – derfor fortsatt være en del av leseopplærings- og lesestimuleringsopplegget både i og utenfor klasserommet. Det er ikke likegyldig hva slags medium eller teknologisk plattform som utgjør grunnlaget for lesingen. Selve mediet og de tekniske egenskapene det har, innvirker både på våre

forventninger til teksten, på hvordan vi faktisk leser og opplever teksten, og dermed også på læringsutbyttet vi sitter igjen med etter lesingen.



### «Gjør Google oss dummere?»

Det er alltid en risikosport å skulle spå om framtiden – også når temaet er (digital) teknologi, lesing og læring. Siden feltet er forholdsvis nytt og stadig i rivende utvikling, eksisterer det foreløpig lite forskning som kan si noe om hvordan teknologien vil kunne innvirke på vår lesing og læring, og til syvende og sist på grunnleggende kognitive mønstre og tenkemåter på lang sikt. Et prosjekt med tittelen «Framtidens informasjonsatferd på nettet» er et forsøk på å si noe om nettopp dette. I dette prosjektet studerte en gruppe forskere ved University College London hvordan vi i framtiden sannsynligvis vil komme til å bruke Internett for

å søke etter informasjon, hva slags søke- og lesestrategier som vil komme til å dominere, og hvordan de vil være forskjellige fra i dag. Prosjektet er så å si en framskriving av informasjonsatferden, lese-mønstrene og lese-måtene til de barna som nå går i barnehagen eller i de yngste klassene. Resultatene av studien viser hvordan Internett for alvor er i ferd med å endre måtene vi leser på, og dermed også tenker på. Studien beskriver framtidens leser som:

en som hopper fra en kilde til en annen. Han eller hun leser sjelden mer enn én eller to sider av en artikkel eller bok før vedkommende spretter over til neste. Dette er ikke «lesing» i tradisjonell forstand. «Lesing» er erstattet av en horisontal «power browsing» gjennom titler, innholdsfortegnelser og sammendrag, på leting etter «kjappe gevinster». Det kan virke som om framtidens leser går online for å unngå å lese i tradisjonell forstand. (*Information Behaviour of the Researcher of the Future* 2008).

Det ser altså ut til at digital teknologi vil kunne innvirke på vår evne til, eller i hvert fall motivasjon for, å lese lengre og potensielt komplekse tekster uten lenker og uten visuelle effekter. I et amerikansk tidsskrift ble studien presentert under overskriften «Gjør Google oss dummere?» (jf. overskriften på dette kapitlet), og i ingressen skrev journalisten følgende:

Hjernen min er i ferd med å forandre seg. Jeg har følt det i løpet av de siste årene. Jeg tenker ikke på samme måten som jeg pleide å gjøre. Jeg føler disse forandringene aller best når jeg leser. Det å sette seg ned med en bok, eller en lang artikkel, og så synke ned i teksten og bli der en lang stund, pleide å være en enkel sak. Hjernen min ble fullstendig oppslukt av lange fortellinger eller av komplekse tankerekker, og jeg kunne sitte i timevis med en enkelt tekst. Det klarer jeg ikke så ofte lenger. Nå begynner

jeg å bli ukonsentrert etter to eller tre siders lesing – jeg blir utålmodig, mister tråden, begynner å se etter og tenke på noe annet. Jeg føler det som om jeg må kjempe for å trekke hjernen min med meg tilbake inn i teksten. Den dype formen for lesing som pleide å komme helt av seg selv, er nå blitt en utfordring. (Nicholas Carr: «Is Google Making Us Stupid?». I *The Atlantic Monthly*, July/August 2008).

Det er vel ikke usannsynlig at flere har gjort seg lignende erfaringer. Uansett er det ingen tvil om at dagens teknologitette samfunn, der hverdagen preges av en informasjonsrikdom som vi aldri tidligere har vært i nærheten av, griper radikalt inn i ikke bare måtene vi leser på, men dermed også måtene vi tenker på. Det har konsekvenser for mange kognitive og mentale egenskaper, slik som konsentrasjon, innlevelse og forestillingsevne. Dagens mediebilde fører til en til dels ekstrem grad av «multitasking»: Ungdom gjør lekser på PC-en samtidig som de chatter på MSN, leser og skriver e-post, sjekker mobilen og leser og skriver SMS, og kanskje også laster ned musikk til iPod-en. Foreløpig har vi for lite forskning til å kunne si noe sikkert om læringsmessige fordeler og ulemper ved dette, annet enn at det helt sikkert dreier seg om både fordeler og ulemper. Uansett er det nærliggende å slå fast at den teknologiske utviklingen i liten grad legger forholdene til rette for den dype, kontemplative innlevelsen som springer ut av svarte, stillestående bokstaver på hvitt papir. Hvordan og i hvilken grad dette til syvende og sist vil komme til å virke inn på oss som skapende og reflekterende mennesker, er store og viktige spørsmål som foreløpig er ubesvart.

#### Litteratur

*Information Behaviour of the Researcher of the Future* (2008). London: CIBER research team at University College London.  
Kress, Gunther (2003): *Literacy in the New Media Age*. London & New York: Routledge